

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Международна научна конференция
на Факултета по славянски филологии – 2017
„Надмощие и приспособяване“

КРЕОЛСКИ ЕЗИЦИ НА ОСНОВАТА НА ФРЕНСКИЯ

Георги Жечев
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

FRENCH-BASED CREOLES

Gueorgui Jetchev
University of Sofia St. Kliment Ohridski

Abstract. The article summarizes information about creoles as a particular form of contact languages and examines them as illustrating a kind of both adaptation and domination relationship between two language varieties, resulting from the process of creolization. Such kind of relationship is sometimes reversed and a process of decreolization can follow implying shift from more basilectal to more acrolectal varieties of the contact language (or from creole to patois). The article focuses on creoles that are French-based and attempts to reveal the characteristics that distinguish them from the other creoles. Comments on the nature of these contact languages are complemented with observations on their status, especially in the domain of education, for the different administrative units of overseas France (*départements et régions d'outre-mer; collectivités d'outre-mer*) and some former French colonies (Haiti, Louisiana in the USA, Mauritius and Seychelles).

Keywords: creole, French-based creole, creolization, decreolization, contact language

Креолските езици са една от трите категории на така наречените „контактни езици“ (пиджин, креолски и смесени езици)¹, възникнали в резултат от контакт между езици. На описанието, анализа и картографирането на контактните езици е посветено новото четиритомно издание на Оксфордското университетско издателство (Michaelis, Maurer, Haspelmath, Huber, eds. 2013), включващо атлас и три тома преглед на описаните контактни езици от различни части на света. В онлайн версията на атласа (Michaelis, Maurer, Haspelmath, Huber, eds. 2013a) са включени данни от 76 езика (пиджин или креолски езици), за 9 от които лексифициращият език е френският.

В специализираната литература на английски се използва терминът *lexifier*, който в превод на френски може да се срещне като *langue lexifiante*, съ-

¹ Velupillai 2015

ответстващо на „лексифициращ език“. Такъв език играе ролята на суперстрат при формирането на пиджин или креолския език, като осигурява в основни линии лексикалното ниво, докато граматиката е повлияна предимно от езика субстрат. Кои езици се срещат като лексифициращи? Два от тях са от групата на германските (английският и нидерландският), а останалите – от тази на романските езици (португалският, френският и в редки случаи испанският²). Това са всъщност езиците на колониалните сили, в границите на чиито извъневропейски територии са протекли процесите на формиране на пиджин и креолските езици през XVII и XVIII век.

Според Франсоаз Гаде и Ралф Лудвиг (Gadet, Ludwig 2014: 101-120) креолските езици са „контактни езици“ в двоен смисъл:

- диахронно – при формирането им (в процеса на креолизация);
- синхронно – според съвременната им езикова ситуация (с протичане на повече или по-малко изразени процеси на декреолизация в контакт с лексифициращия език).

Според Mufwene 2001 процесите на декреолизация (дебазилектизация³) могат да бъдат разглеждани и като „загуба на статута на креолски език“ от страна на контактната разновидност.

Теории за формирането на креолските езици

Обособяват се две основни виждания за появата и развитието на креолските и изобщо на контактните езици, свързани с противопоставящи се теоретични постановки: субстратизъм и универсализъм, ясно очертани в заглавието на известния сборник *Substrata versus Universals in Creole Genesis* (Muyskens, Smith 1986). Според Муфуене тези две постановки не са взаимноизключващи се и всяка от тях съдържа точни наблюдения. Проблемът е, че и в двата случая се надценява един аспект от процесите, довели до формирането на креолските езици, за сметка на друг (Mufwene 2001: 30).

Муфуене смята, че креолският тип езици са резултат от нормален процес на езиков контакт, протекъл в условия на „контактна екология“ (Mufwene 2001: §2.2.6). Неговият модел е съобразен с особеностите на заселническата история на всяка от колониите, където са се развили креолски езици. Чертите на „езиковата разновидност на първите заселници“ (англ. the founder variety) имат „селективно предимство“ пред чертите на останалите разновидности (Mufwene 2001:75-76).

² Папиamentу и паленкоро са единствените креолски на основата на испанския, но при тях испанският е вторичен, а първоначалният лексифициращ език е бил португалският.

³ От „базилект“ – онази разновидност на креолския език, която остава най-слабо повлияна от лексифициращия език.

Често креолизацията е предшествана от процес на формиране на койне. Колониалният контекст предполага езикова ситуация, включваща коктейл от езикови разновидности на лексифициращия език. Сред тях присъства и стандартният език, но в повечето случаи колонизаторите говорят не книжовни (нестандартни) варианти на езика (различни негови тополекти и социолекти). При формирането на койне се извършва изравняване („уравниловка“) на характеристиките на разновидностите, като чертите на един от диалектите може да надделеят в окончателната езикова разновидност (койне), но това не означава, че този диалект е бил „таргет“ в процеса на койнеизация. Той също претърпява известно влияние от страна на останалите диалекти⁴.

От друга страна, при койнеизацията не може да бъде определен един-единствен лексифициращ вариант: няколко от разновидностите, съдържащи общи черти, предоставят лексикалното и морфологично съдържание при формиране на окончателното койне. Койне представлява нова разновидност на същия език, докато креолският е новопоявил се език (Siegel 2001: 182-183). Разликата между койнеизация и креолизация е също така и в степента на реструктуриране. Сийгел (Siegel 2001: 191) представя континуум, чиито две крайности са именно койне (отличаващо се с най-слабата степен на реструктуриране) и креолски език (достигнал до най-напреднал стадий на преобразуване).

Съществува и вътрешна вариативност в рамките на даден креолски език⁵. Тя се представя традиционно като континуум „акролект – мезолект – базилест“. Такъв континуум е подходящо илюстриран с примери от ямайския креолски в обзорната книга на Velupillai (2015: 213). Друг континуум откриваме в публикацията на Шодансон, посветена на степента на реструктуриране при креолските езици (Chaudenson 2001: 377). Авторът разграничава „креолски“ и „патоа“ (местната нестандартна разновидност на френския език), като отбелязва и междинни степени при анализа си на ситуацията в бившата колония Сен Бартелми⁶ – настояща задморска територия на Франция в групата на Малките Антилски острови.

Креолските езици на основата на френския (КЕОФ) са екзогенни контактни езици: нито една от двете взаимодействащи си езикови общности не е автохтонна за територията, където се развива КЕОФ. Суперстратът е от метрополията Франция, а субстратът – от африканските страни, където са набирани

⁴ Например, атическият диалект в древна Гърция, който се налага в окончателното койне при формирането на древногръцкия, бива до голяма степен повлиян от йонийския диалект.

⁵ Шодансон я нарича *variation intralinguistique des créoles* ‘вътрешноезикова вариативност на креолските езици’ (Chaudenson 2001:373).

⁶ С конституционна промяна от 2007 г. Сен Бартелми (фр. Saint-Barthélemy, англ. Saint Barts) се отделя от Гваделупа и става самостоятелна административна единица (*collectivité d'outremer*).

роби за плантациите на френските колонизатори. Моногенетичната теория за произхода на креолските езици предполага съществуването на един общ първоначален пиджин, най-вероятно на основата на португалския, формиран по западното крайбрежие на Африка (афрогенезис), който е бил пренесен към териториите на различните колонии в Карибския басейн, Индийския и Тихия океан, където се зараждат различните креолски езици (McWhorter 2000). Сред френскоезичните изследователи преобладават привържениците на полигенетичната теория, която предполага паралелното преструктуриране на няколко субстратни езика, като този процес протича след заселването в колониите. Тази теория предполага несъвършено доближаване⁷ към целта при овладяването на езика на колонизаторите, дължащо се на „недостатъчен достъп“ до автентични говорители на този език (Chaudenson 2010).

Кои от съществуващите креолски са КЕОФ? Къде се намират креолофонските общности, в които са се развили КЕОФ?

Френската република притежава дванадесет задморски територии с над два и половина милиона жители, от които 1,2 милиона (или почти половината) са в младежка възраст. В структурата на френското правителство е включено Министерство на задморските територии (Ministère des outre-mers)⁸.

Поредицата на издателство „Асимил“, представяща езици в джобен формат⁹, включва следните КЕОФ: мартиникански, гваделупски, хаитянски, гвиански (от Карибския регион – Малките Антилски острови и северния бряг на Южна Америка); реюнионски и маврициански (от региона на Индийския океан – Маскаренските острови).

Към Карибския регион се причисляват традиционно и креолските от северния бряг на Южна Америка. Те са разположени върху Гвианското плато, което обхваща територия на пет държави – от запад на изток: (източната част на) Венецуела, Гаяна, Суринам, Френска Гвиана и Бразилия (щата Амапа). Гвианското плато е отделено от областта Амазония с така наречения Гвиански щит¹⁰. Икономическите и културните връзки на държавите от Гвианското плато са ориентирани повече към Карибите, отколкото към южноамериканския континент.

В региона на Индийския океан се намират две задморски територии на Франция (Реюнион и Майот¹¹), но от тях само Реюнион е креолофонска. Дру-

⁷ l'approximation d'une approximation (Chaudenson 2010).

⁸ www.outre-mer.gouv.fr

⁹ <http://fr.assimil.com/collections/langues-de-poche>

¹⁰ исп. escudo guayanés, англ. Guiana shield, нидерл. Guyanaschild, фр. bouclier guyanais, порт. escudo das Guianas

¹¹ Майот е част от архипалага на Коморските острови и се обособява като френска задморска територия през 2011 г. след референдум на местното население, чието мнозинство изповядва исляма.

гите креолски езици на основата на френския в региона се говорят в бивши френски колонии, преминали към Британската империя, а сега независими държави – част от британската Общност на народите¹²: Мавриций и Сейшелите. Държавата Мавриций включва и о. Родригес (на 560 км източно от о. Мавриций), където се е развила отделна разновидност на КЕОФ.

Според Шодансон КЕОФ в Индийския океан имат общ корен, което се обяснява с колониалната им история (Chaudenson 2012). Реюнионският креолски е най-старата разновидност, от която са се развили останалите. Реюнион е първата френска колония в Индийския океан, създадена под името „Бурбон“¹³, откъдето тръгват преселници към Мавриций¹⁴, а по-късно оттам към Родригес и към Сейшелите.

Креолските езици в образователните системи

В териториите, които имат статут на задморски департаменти-региони или задморски общности на Френската република, езикът на училището е френският. Същевременно с приемането на закона Дексон през 1954 г. (отнасящ се до няколко езика от метрополията¹⁵), френската образователна система включва и компонент „Регионални езици и култури“ с по няколко часа седмично, чийто периметър бива разширен през 80-те години на XX век, обхващайки корсиканския и някои езици от задморските територии, като таитянския от Френска Полинезия, част от меланезийските езици от Нова Каледония (езиците канак) и накрая, през 1992 г., и креолските езици на основата на френския.

Обвързан с въпросния модул е и зрелостният изпит (baccalauréat) по съвременен регионален език като първи/втори/трети „чужд или регионален“ език¹⁶. Картината на този нов за образователната система подход към езиците се допълва и с изпит за учителска правоспособност (CAPES) по регионален език и култура, включително CAPES по креолски (проведен за първи път през 2002 г.)¹⁷. Специфичното за този изпит е, че включва текстове от няколко КЕОФ, говорени във френските задморски територии. Първата част предвижда написването на съчинение на основата на 4 текста (по един на гваделупски, гвиански, мартиникански и реюнионски креолски). Втората част се състои в превод от френски на един от гореизброените КЕОФ (по избор). Тази схема

¹² the Commonwealth of Nations

¹³ фр. Île Bourbon

¹⁴ Името на френската колония, просъществувала един век (1710-1810) е Isle de France.

¹⁵ Първоначално това са бретонски, баски, каталански и окситански.

¹⁶ Официалните кодове на зрелостния изпит в трите му варианта са LVR1, LVR2, LVR3.

¹⁷ Bernabé, Confiant 2016

на изпита предполага пасивно владеење на четири креолски разновидности и активно владеење на поне една от тях.

В Хаити въвеждането на креолския в образованието се управлява от Хаитянската креолска академия (*Akademî Kreyòl Arisen*)¹⁸, създадена през 2014 г., в сътрудничество с министерството на образованието и престижния бостънски университет MIT. Според професора по лингвистика в MIT Мишел Деграф¹⁹, с хаитянски произход, децата в Хаити говорят само креолски, преди да тръгнат на училище, но се научават да четат на френски, като често дори учителите им не говорят свободно френския. Учениците са принудени да възприемат графемите на френския, докато фонемите и семантиката в детското съзнание остават свързани с родния им креолски. Сходното звучене на двата езика, съпътствано често от сериозно разминаване в смисъла на думите, затруднява допълнително усвояването на езиковия код (DeGraff 2016/17).

Сред целите на организацията към правителството на Луизиана, която промотира френския език и култура в този американски щат (CODOFIL²⁰), е записана и подкрепата за луизианския креолски език и култура. Това е логично, защото луизианският креолски е КЕОФ. Креолският в Луизиана съжителства в някои части на щата с една от разновидностите на северноамериканския френски език, т. нар. кейджънски френски (фр. *français cadien*, англ. *Sajun French*), който е близък до акадийския френски (фр. *français acadien*, англ. *Acadian French*), говорен днес в канадските атлантически провинции Ню Брънзуик, Нова Скотия и Остров Принц Едуард²¹. Като цяло кейджънският френски се възприема като по-престижен в сравнение с луизианския креолски, но има и изключения в региони, където креолският се говори от население, което не е цветнокожо (Valdman 1997: 345).

В Мавриций креолският няма официален статут (с такъв се ползва само английският), но функционира като лингва франка (веикулар) между всички съставни части на многоезичната маврицианска нация (франко-маврицианци, индо-маврицианци и креолци). На Сейшелите креолският (*seselwa*, фр. *seychellois*) е един от трите официални езика, редом с английския и френския. Образователната система е триезична.

Хибридността е характерна за музиката и литературата на креолофонските общности. Тя се среща в музикалните стилове „зук“ (на Антилските

¹⁸ <http://www.akademikreyol.net/>

¹⁹ <http://linguistics.mit.edu/user/degraff/>

²⁰ COuncil for the Developpement Of French In Louisiana, <https://www.crt.state.la.us/cultural-development/codofil/>

²¹ През 1855 г. започва насилствено разселване на акадийците, известно като *Le Grand dérangement*, от британските колониални власти към други техни колонии, като част от тях достигат до френската колония Луизиана.

острови) и „сега“ (на Маскаренските острови). Много от изпълнителите на тези два стила използват думи и изрази от КЕОФ в текстовете на песните си.

Приспособяване и надмощие при развитието на креолските езици

При генезиса на един креолски език се наблюдават процеси на приспособяване на една езикова разновидност към друга. Това приспособяване се проявява с различна сила на различните етапи от процеса на пиджинизация или креолизация.

Шодансон изтъква различния темп, с който се извършват процесите на реструктуриране в отделните колонии. Реюнион е определена от него като колония „от първо поколение“, докато Мавриций и Френска Гвиана са колонии „от второ поколение“, основани от представители на coloniите от първо поколение, които са имали възможност да се опрат на вече натрупания инфраструктурен и езиков опит през първия етап на колонизация. За Френска Гвиана креолският от първо поколение най-вероятно е мартиниканският. Първата фаза на процеса на колонизация (фр. *société d'habitation*, англ. *homestead phase*) е била по-продължителна за този тип колонии в сравнение с coloniите от второ поколение. Затова и темповете на креолизиращия процес там са протекли по-бавно.

На о. Сен Бартелми се е съхранил креолски език, най-вероятно пренесен от по-големите острови Мартиника и Гваделупа, само в източната (наветрена) част на острова. В западната (подветрена) част не са се развили плантации, а са се запазили фамилните ферми. Така двата типа колониални общности са съжителствали на острова в продължение на век, докато в другите островни колонии обикновено плантациите са заместили фамилните ферми с течение на времето. Дойките на белите деца от Сен Бартелми са били цветнокожи и са говорили на местния креолски език. Този креолски не е оказал никакво влияние върху говореното в западната част на острова патоа. Колкото до източната част на острова, там патоа е повлияло на креолския, като е предизвикало процес на „декреолизация“ най-вече на фонетично ниво. Лексиката е останала в общи линии еднаква в двете езикови разновидности (патоа и декреолизиран креолски). Основните различия между тях се проявяват на морфосинтактично ниво (Chaudenson 2001).

Креолският в Луизиана се развива по-късно във времето и при неблагоприятно за креолофонията съотношение между колонизатори и роби. Затова неговата базилектна форма остава доста по-близка до акролекта, като двете разновидности са напълно взаиморазбираеми, за разлика от ситуацията с другите КЕОФ (Valdman 1997: 339).

Във втората си фаза на развитие всички креолски езици претърпяват повече или по-малко автономна еволюция: докато хайтянският и антилският креолски довеждат докрай някои черти, първоначално присъщи на всички атлантически КЕОФ, такава радикалност на промените не е типична за луизианския и за гвианския креолски (Neumann-Holzschuh 2001: 390).

Екологичната теория за езика на Муфуене разглежда процеса на възникване и развитие на креолските езици, както и промените в езиците изобщо, като резултат от взаимно приспособяване на идиолектите на отделните носители на езика помежду им (Mufwene 2001: 194).

Диглосията в ситуациите на креолофония може да се интерпретира като упражняване на надмощие на лексифициращия език над креолския език. Отношение на надмощие е също така и това на акролекта над базилекта, ако се разглежда вариативността на вътрешноезиково ниво. Такова надмощие обаче може да доведе и до възникване на процеси на декреолизация, т.е. на доближаване на креолския език към стандарта на лексифициращия език – характеристика, присъща на акролекта.

Ако при голяма група от говорителите се загуби компетентността по базилектен креолски, настъпва процес на декреолизация. Такава ограничена базилектна компетентност се наблюдава, например, при мартиниканския креолски, а не е характерна за другите антилски КЕОФ (Gadet, Ludwig 2014).

Но понякога отношението на надмощие може да се обърне отново и тогава наблюдаваме процес на рекреолизация. Такова обръщане на стойностите се дължи на съществуването редом с открития (явен) престиж на стандарта и на акролекта, на така наречения прикрит (неявен) престиж²², с който базилектът се ползва сред говорителите на една иначе „непрестижна“ езикова разновидност.

Библиография

- Bernabé, Confiant 2016:** Bernabé, J., R. Confiant. *Le CAPES de Créole : Arrière-plan historique, sociologique et politique, stratégies et enjeux*. 11 May 2016. Accessed on 26 June 2017. <<https://creoleways.com/2016/05/11/le-cap-es-de-creole-arriere-plan-historique-sociologique-et-politique-strategies-et-enjeux/>>
- Chaudenson 2012:** Chaudenson R. La genèse des créoles des Mascareignes et des Seychelles : microcosme et substrats. – In: *Études océan Indien* n.48, 2012. 16 September 2015. Accessed on 26 June, 2017. <<http://oceanindien.revues.org/1503>>.
- Chaudenson 2010:** Chaudenson R. *La genèse des créoles de l'océan Indien*. Paris: L'Harmattan, 2010.
- Chaudenson 2001:** Chaudenson R. Créolisation du français et francisation du créole: Les cas de Saint-Barthélemy et de la Réunion. – In: *Degrees of Restructuring in Creole Languages*. Ed. by I. Neumann-Holzschuh, E. Schneider. Amsterdam /Philadelphia: John Benjamins, 2001, 361-381.
- DeGraff 2016/17:** DeGraff, M. La langue maternelle comme fondement du savoir: L'Initiative MIT-Haïti: vers une éducation en créole efficace et inclusive. – In: *Revue transatlantique d'études suisses*, 6/7, 177-197. Accessed on 26 June 2017. <<http://linguistics.mit.edu/wp-content/uploads/degraff-2017-langue-maternelle-comme-fondement-du-savoir-MIT-Haiti.pdf>>

²² англ. overt prestige, covert prestige

- Gadet, Ludwig 2014:** Gadet, F., R. Ludwig. *Le français au contact d'autres langues*. Editions Ophrys, 2014.
- McWhorter 2000:** McWhorter, J. *The Missing Spanish Creoles: Recovering the Birth of Plantation Contact Languages*. Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press, 2000.
- Michaelis, Maurer, Haspelmath, Huber, eds. 2013:** *Atlas and Survey of Pidgin and Creole Languages*. Ed. by S.M. Michaelis, P. Maurer, M. Haspelmath, M. Huber. Oxford University Press, 2013.
- Michaelis, Maurer, Haspelmath, Huber, eds. 2013a:** *Atlas of Pidgin and Creole Language Structures Online*. Ed. by S. M. Michaelis, P. Maurer, M. Haspelmath, M. Huber. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. Accessed on 26 June 2017. <<http://apics-online.info>>
- Migge, Légise, Bartens, eds. 2010:** *Creoles in Education*. Ed. by B. Migge, I. Légise, A. Bartens. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2010.
- Mufwene 2001:** Mufwene S. *The Ecology of Language Evolution*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Muyskens, Smith 1986:** Muyskens P., N. Smith, eds. *Substrata versus Universals in Creole Genesis*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1986.
- Neumann-Holzschuh 2001:** Neumann-Holzschuh I. Restructurations dans un créole «conservateur»: Le cas du créole louisianais. – In: *Degrees of Restructuring in Creole Languages*. Ed. by I. Neumann-Holzschuh, E. Schneider. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2001, 383-407.
- Siegel 2001:** Siegel J. Koine formation and creole genesis. – In: *Creolization and Contact*. Ed. by N. Smith, T. Veenstra. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2001, 175-197.
- Valdman, ed. 1997:** *French and Creole in Louisiana*. Ed. By Valdman A. New York: Plenum, 1997
- Velupillai 2015:** V. Vellupilai. *Pidgins, Creoles and Mixed Languages*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 2015.

